

Kars'ta yapılan bir sempozyum vesilesiyle:

PROF. DR. M. FAHRETTİN KIRZIOĞLU İLE HATIRALARIM-I

Av. Mürsel KÖSE

Bizler, tarihin her devrinde birtakım devlet ve devletçiklerin türlü saldırı ve eylemlerine hedef olmuş, son olarak da 19. asrın sonları ile 20. asrın başlarında yaşanan **Kırk Yıllık Kara Günler**'de karşılaştığı Rus ve Ermeni mezalimine tanık olmuş çilekeş insanların evlâtlarıyız. Bu gazi şehirde doğup büyümüş insanlar olarak bu gibi faaliyetlerden, gelecek kuşaklara yönelik, onlar hesabına, her zaman için büyük bir haz duymaktayız.

olarak bizim Türkçe ve yazı dersimize gelirdi. Kendisiyle ilk karşılaşmamız böyle başlamıştı. Savaş sırasında ağabeyim asker olmuş, ben ortaokuldan sonra liseye devam edememişim. Savaş bitip, ağabeyim dört yıllık askerlikten sonra terhis olmuştu; ben artık tahsile devamdan umudumu kesmişken, Fahrettin Bey, 1949'da tarih öğretmeni olarak Kars Lisesine atanmıştı. Bir rastlantı sonucu,

2011 Ekim ayı içerisinde Kars Belediye Başkanlığının ev sahipliğinde **Uluslararası Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslâm Şehirleri Sempozyumları-Gazi Kars Şehrengizi adlı bir sempozyum yapıldı** (29.X.2011-31.X.2011).

Özellikle çoğunluğunu akademisyenlerin teşkil ettiği konuşmacıların tebliğlerini eleştirme-karalama gibi bir niyet taşımadığımız gibi kendimizi bu hususta yetkili de saymamaktayız.

Ancak, kendi içimize dönük olarak, bütün duygularımızın bizi sürüklemiş olduğu hassasiyetle bu tür etkinliklerde gözümüz ve kulağımızla, öteden beri hep alışageldiğimiz, kendisinden feyiz aldığımız, ilimizin yetiştirmiş olduğu bir büyük bilginimizin arayışına takılarak, bu sefer de bir süredir onun yokluğunun doğurduğu hüznün tasallutuna maruz kalmaktayız.

Her ne zaman ve nerede olursa olsun **Kars** ve **Kars Tarihi** ile ilgili etkinliklerde, Kars'tan yetişmiş ve ünü sınırlarımızı aşmış olan büyük Türkolog hocamız merhum **Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu** (1917-2005)'nun yokluğu, o etkinliği, bizim nazarımızda öksüz/yetim bırakıyor.

Hocamızın birkaç yıl önce yaramızdan ayrılmasına henüz kendimizi alıştıramamış değiliz. Görebildiğimiz kadarıyla onun kaybı, yalnız bizleri değil bütün Türklük âlemini öksüz bırakmıştır.

Rahmetli Hocamız Prof. Kırzioğlu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaokulda, yardımcı öğretmen

olarak benim liseye kayda zorladı. Lisede ilk iki yıl bize tarih okuttu. Derslerde elinden tebeşir eksik olmaz, yazı tahtasını defalarca doldurup silerdi. Sonraki yıllarda katıldığı bütün konferans ve sempozyumlarda da daima yazı tahtası bulundurma şartı vardı. Kader bizi Ankara'da da buluşturdu. Birkaç dernekte birlikte çalıştık. Sistemik konferanslarının hepsinde dinleyicisi oldum. Bazı kitaplarının tarama, resim ve haritalarını yaptım. Birlikte bazı tarihî şehirleri gezdik.

Henüz ortaokulda iken, bizleri folklor araştırmalarına teşvik ederdi. Ben yine onun teşvikiyle eski yazıyı (Osmanlıca) okuyup yazmayı öğrendim. Fransa'da bulunduğu zamanlar dâhil bir dosyada muhafaza ettiğim bütün mektupları, ders mahiyetindeydi. Bu mektuplar, Türk Dili ve Türkçe konusunda ikaz ve teşvik ifadeleriyle doludur. Birçok mektubunda Osmanlıca el yazılarını da sökebilmemiz için birkaç satır eski yazı yazardı. Onun teşvikiyle "Halk Ağzından Derleme" çalışmalarım sonucu TDK üyeliğine kabul edildim. Uzun yıllar yanında ve yakınında bulunmuş hiç ara vermeden mektuplaşmış olma rağmen, aziz hocam Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'nu ben hakkıyla anlatacak edebî kudrete sahip olduğumu söyleyemem.

Kırzioğlu'nu tanıyabilmek

Kırzioğlu'nu tanımak, onun bıraktığı, büyük bir kısmına sahip olduğumuz külliyyatını okumak ve düşüncelerini kendi ağzından dinlemiş olmakla mümkündür. Bu da bir niyet, nasip, ilgi

ve imkân meselesidir. Ünlü eseri **Kars Tarihi**'nin ilk çağlara ait birinci cildini yayımlamış, son sayfalarında, yakın çağa ait özetler vermiş, diğer üç cildini yayımlayamamıştır. Ama sonraki eserlerinde, diğer üç cildin konularına da yer vermiştir. Kendisine sorduğumuzda, "Bu konudaki eksiklik, hemen hemen diğer kitaplarda dağınık olarak giderilmiştir." diye cevap vermişti.

Gazi Kars Şehrengizi Sempozyumu'ndaki bildiriler kitap hâlinde yayımlanmıştır. Bu kitapta **Dr. İlyas Demirci**, "Türk-İslâm Şehirleri ve Tarihe Yön Veren Manevî Şahsiyetler" başlıklı yazısında, "Doğu Anadolu Kafkasya ile Ahıska konusunda ilmî araştırmaların yolunu açan, bu geniş coğrafyadaki Türk kimliğini belgeleriyle ortaya koyarak uydurma ve bölücü zihniyetlerle yazılan sahte tarihi araştırmalarıyla aslına rücu ettiren, Kars Tarihi adlı eseriyle de bilim çevrelerinde büyük takdir toplayarak bölge ile ilgili tarih, kültür ve sanat konusunda tek kaynak şahsiyet Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'dur." demiştir (s. 23-34).

Yine Gazi Kars Şehrengizi Sempozyumunda konuşan **Yunus Zeyrek** Bey'in, "Karslı Türkoloji Bilgini Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu" başlıklı konuşması, Karslıların deyimiyle, bizlerin yüreğine su serpmiş, Karslıları da kendisine minnettar kılmıştır. Bu konuşmanın tamamı, sözünü ettiğimiz kitapta yayımlanmıştır (s.185-199). Fakat Prof. Kırzioğlu'nu bütün yönleriyle tanımak, bütün eserlerinden haberdar olmak için, yine Yunus Zeyrek'in, aylık "Türk Kültürü" dergisinin Nisan 2003/480. sayısındaki 50 sayfalık incelemesini okumak gerekir. Bu yazı Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu özel sayısında da yer almaktadır (2005/S. 28, s. 9-82).

Prof. **Kırzioğlu**, Türk tarihinin bütün evreleri üzerinde olduğu gibi genel Türk kültürü yani

Türkoloji biliminin hemen her dalında, sahip olduğu vukufiyetin verdiği cesaretle değme kimseinin erişemeyeceği dip kaynaklarına uzanarak elde ettiği malzemeyi adeta tarihin enkazı altından gün ışığına çıkarmış bir **otoritedir**. O, ömrü boyunca son nefesine kadar hiç usanmadan ve yorulmadan, aşkla ve şevkle çalışmıştır. Elde ettiği bilgi ve belgeleri ustalıklı kullanmıştır. Adı Türk Dünyası ülkelerinde de bilinen Kırzioğlu'nun Anadolu'nun hemen her vilâyetindeki yerel gazete ve dergilerde yazıları çıkmıştır. Sayısız konferans, sempozyum ve panellerde konuşmalar yapmış, ansiklopedilere makaleler hazırlamıştır. Kendisine karşı hayranlık uyandırmış olmakla yeri kolay kolay doldurulamayacak bilim adamlarımızdan biri olmuştur.

Bu sebepledir ki her kim nerede olursa olsun Kars'la ilgili bir konuşma yapma veya yazma durumunda kalmışsa, etik olarak gönderme yapmasa da onun eserlerinden aktarma ya da intihal yapmadan ağzını açmamıştır. Biz bu gibilerine çok tanık olmuş, gü-lüp geçmişizdir. Şu veya bu TV kanalında konuşan biri, masanın üzerindeki notlarına bakar gibi yapıp, masanın altında, dizinin üzerinde

tutmaya çalıştığı Kırzioğlu'na ait kitaba göz atarak konuştuğunu görmüşüzdür.

Yine belirtmemiz gerekir ki **Kırzioğlu**'nun yazılı eserlerini okurken o engin kültüründen kaynaklanan ve dikkat gerektiren üslubuna rağmen, söyleşilerinde düzgün Türkçe ve doğru telaffuzuna hayran kalırdık. Türk tarihi ve Türk halk kültürüne ilişkin olarak, susuzluğunu gidermek isteyenlerin maşrapalarını, dip kaynaklardan doldurup dinleyicilerine ikram eder bir bilim adamıydı. Tarih denilen ve dipten gelen o suyu, onun söyleşilerinde kana kana içer fakat doymak bilmezsiniz. İşte şimdi bizler böylesine

"Aziz kardeşim Köseoğlu Mürsel'e, 4.1.1954, Kırzioğlu."

bir kaynağın yoksunluğu, özlemi ve öksüzlüğünün azabı içerisindeyiz. Kimilerinin o deryadan çırpıştırıp örtülü bir şekilde sunduğu sızıntılar, doğrusu bizi pek tatmin etmiyor.

Kırzioğlu'nu anlayabilmek

“Muayyen bir çağdaki insan zekâsı, ancak o çağdaki inkişaf derecesine ve kültür hazinesine göre mahsul verir.” (E. Hirsch).

Prof. Kırzioğlu, görmüş olduğu fiilî resmî tedrisatın kendisini yönlendirdiği ufuklara doğru açılıp kendi yetenek, azim ve güçlü iradesiyle yürüyerek belli mertebelere erişmişti.

Bunu anlayabilmek için, onun içinden geldiği aile ortamıyla o ailenin, içinde yaşadığı çağdaki kültür seviyesine, başka bir ifadeyle ilk temel eğitimi nereden ve nasıl almış olduğuna bakmak ve bunun için de kısaca **Kırk Yıllık Kara Günler** dönemine bir göz atmak gerekir.

1293 (1877)'ten öncesi Kars, belli başlı üç mahalleden ibaret bir Osmanlı vilâyetiydi: Etrafı surlarla çevrili **Kaleiçi** Mahallesi, ona bitişik fakat sur dışındaki **Bayrampaşa** Mahallesi ve yine sur dışında **Sukapı** (şimdi F. Çakmak) Mahallesi. Sukapı Mahallesinin üstü, şimdiki Veteriner Fakültesi dershanelerinin bulunduğu kayalık plato üzerindeki semte **Tezharap** denilirdi.

Ruslar, 1293 (1877-78)'te Kars'ı işgal ettikleri zaman, bu her üç mahallenin sakinlerinden imkânı olanların büyük bir kısmı Anadolu içerilerine göç etmek zorunda kalmışlardı.

Tespit edebildiğim kadarıyla üçüncüsünün soyundan gelen **ana-dedem** (Reşit Çavuş ve eşi Elmas nenem) ve onların fûrû/alt soyu olup yedi kız kardeş olan **annemler**, bu **Tezharap** Mahallesinin yerli sakinlerindendirler. Göç etmemişlerdir. Babam ve bir amcam da, **Kaleiçi Mahallesi**'nin yerli sakinlerindendir.

Yine **Sukapı** Mahallesi yerlilerinden olup, **Kaleiçi** Mahallesindeki tarihî **Murad-ı Salis Camii** (Evliya Camii) imamı ve medresesi müderrisi olan **Yemenhalifeoğlu Muhyiddin Efendi** de, annesi **Sona Hoca**, eşi **Kıymet Hoca** ve kızı **Hesna Halife** (Kırzioğlu'nun annesidir) ile birlikte oturmakta olup, aynı zamanda göç etmemiş olan ailelerdendirler.

Muhyiddin Efendi, çağın kültürüne vakıf olup Arapça, Farsça ve bir de Kazan Türkçesi gibi dilleri bilmektedir. Anılan isimlerinden de anlaşılacağı gibi, **Kırzioğlu**'nun nineleri ve annesi de zamanın medrese kültüründen nasiplelerini almışlardır. Ve babası da **Mehmet Halife**'dir.

Ruslar siyasî icraatları sonucu, Türk mekteplerini kapatıp onların yerine açtıkları kendi mekteplerinde, Türk çocuklarını da okutmak istiyorlardı. Çocuklarını Rus mekteplerinde okutmak istemeyen Türk ailelerinin çocukları ortada kalıyordu. Bu durumda her üç mahalledeki Türk erkek çocuklarını, Muhyiddin Efendi kendi medresesinde, annesi, eşi ve kızı da, kız çocuklarını Sukapı Mahallesiindeki evlerinde okutmaya başlıyorlar.

İşte **Kırzioğlu**'nun temel eğitimine esas olan soy aile, ana-dedesinin kısa şeceresi böyledir.

Belirtelim ki, kendisine daha sonra halef olan, rahmetli **Hafız Kurban Yurtseven** de Muhyiddin medresesinden yetiştiği gibi, daha sonra Sibiryaya sürgün edilen benim babam İbrahim ve amcam Hamza ile en büyük teyzelerimden

Bir Bursa hatırası: Mürsel Köse, Yusufelili Mustafa Adil Özder (1907-1987), M. Fahrettin Kırzioğlu.

birinin en büyük oğlu Polis Komiseri **Haydar Gürtekin** (eski Belediye Başkanı Arif Taşçının ağabeyi) aynı medresede okumuşlardı.

Öte yandan yedi kız kardeş olan anneler da Kıymet Hoca ile Hesna Halife'nin şakirtleri (öğrencileri) olmuş, bunlardan en büyük ikisi, "Halife"liğe kadar çıkmışlar. Çünkü anneler o iki kardeşlerine hep "halife" diye hitap ettikleri gibi, ölünceye kadar da kendilerini okutan Kıymet ve Hesna hocalarını hep rahmetle anarlardı. Yeri geldiği için şunu da belirteyim: Halife teyzelerimden biri, benden altı yaş büyük olan ablamı okutmuş hatim indirtmiş, ablam da bana ilkokuldayken Kur'an-ı Kerim okumasını öğretmişti. Bu nedenle ben rahmetli hocam Kırzioğlu'nun da teşvikiyle eski (Arapça) yazıyı kolayca öğrenebildim.

Bu vesileyle şu hususa da değineyim: Annemlerin en büyük bacıları Mehpere teyzemin en büyük kızı Lalizer teyze vardı; o da Hesna Halife'nin öğrencilerindendir. *Şehrengiz Sempozyumu Bildiriler Kitabı* editörlerinden ve sempozyumun yürütme kurulu üyelerinden Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz da, sözünü ettiğim o Lalizer teyzenin en küçük oğlundan olma torunudur.

Bu **Kırk Yıllık Kara Günler**'den bahsetmemizin sebebi, **Kırzioğlu**'nun yetiştiği zaman ve ortama işaret etmektir. Zira o, Kars gibi bir Osmanlı vilâyetinde, zamanın medrese kültürünün en üst seviyesindeki bir aile ortamında yetişmişti.

Kendisi ilkokulu 1928'de Harf İnkılâbı'ndan önce bitirmiş, henüz eski yazının kullanıldığı dönemde okumuştur.

Kırzioğlu, deyim yerindeyse çekirdekten yetişme özellikle Arap alfabesiyle el yazması eski eserleri ve Osmanlı Arşivlerindeki belgeleri tartışmasız bir vukufiyetle okuyabilen ender uzmanlardan biridir. Çünkü henüz Erzurum Lisesinde öğrenciyken, tarihe merak salıp yükselişine, köklü bir aileden gelen çağın temel kültürünün etkisi olduğu inkâr edilemez. Osmanlı Arşivlerindeki bütün yazılı belgelerin ve hatta 1923'te kuruluşundan 1928-Harf İnkılâbı'na değin, Cumhuriyet Türkiye'si dönemi yayınlarının da Arap alfabesiyle yazılmış olması, başta tarihçiler olmak üzere, edebiyatçıların, şairlerin hatta bütün araştırmacıların kendi alanlarındaki

başarılarının ölçüsü, o yazıya olan vukufiyetinin derecesiyle ilgilidir.

Ben bir Cumhuriyet devri çocuğuyum. Yeni yazının kabulü (1928) ile yaşıttım. Kendisini görememiş olsam da, onun devrinin son on yılını, ben ömrümün ilk on yılında yaşamış olduğum Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği *Harf İnkılâbı*'nın bir hayranıyım.

Prof. Kırzioğlu, Türk Tarih Kurumu'nun aslı üyesi olduğu gibi, devlet arşivlerinde de araştırma ve inceleme yetkisine sahip, az sayıda uzmanlardan birisiydi. Bu alanlarda araştırmalar yapabilmesinde eski Türkçe el yazılarının hemen her çeşidini yanlışsız okuyabilme yeteneğini kazanmış olmasının rolü büyüktü.

Bir defasında O'nun eski yazıya olan vukufiyetine ilişkin, herkesi şaşkırtan bir olayın tanığı olmuştum; onu da anlatmak isterim:

Türk Dil Kurumunun X. Kurultayı

8-12 Temmuz 1963 tarihinde Ankara'da, aynı zamanda kuruluşunun 30. yılında, Türk Dil Kurumu'nun X. Kurultayı yapılmaktaydı. Gerek Kafkaslardan ve gerek Balkanlar ile diğer ülkelerden, dünyaca ünlü Türkologlar, bu kurultaya davetliyidiler ve birçoğu gelip katılmışlardı.

Bu beş günlük kurultay süresince genel kurul ve alt komisyon çalışmaları, sabahları Ankara Üniversitesi DTCF salonlarında yapılıyor, öğleden sonraları da, TDK'nın Kavaklıdere'deki binasında; Türk ve yabancı Türkologların, Türk Dili hakkındaki araştırmalarına ilişkin tebliğleri dinlenip tartışılıyordu.

9 Temmuz'daki toplantıda komisyon seçimleri yapılırken beni de Derleme Tarama Komisyonuna seçmiş olduklarından, komisyon çalışmalarının dışında, rahmetli Hocam **Kırzioğlu** ve yine rahmetli Azerbaycanlı şair Mehmet Sadık Aran'la birlikte kurultay çalışmalarını takip ediyorduk.

10 Temmuz 1963 günü kurum binasında yerli ve yabancı bilim adamlarının bildirimlerini dinledik. Bunlar arasında, Polonyalı ünlü Türkolog **Ord. Prof. Dr. Ananiasz Zajaczkowski** ile **Kırzioğlu** arasındaki bir karşılaşma, bütün dinleyicileri hayretler içerisinde bırakmıştı.

Zajaczkowski o tarihte 60 yaşındadır.^{1*} Bildirisinin konusu, *Memlûk Devleti Edebî Dili* hakkındaydı. Konuşmasını tatlı bir Türkçeyle yapıyor, dinleyiciler onu büyük bir ilgiyle izliyordu. Kendisi bir defasında Kahire El-Ezher Üniversitesi Kütüphanesindeki araştırmaları ve çalışmaları sırasında rastladığı Türkçe elyazması bir defter/kitap üzerinde incelemesini yoğunlaştırmış ve elde ettiği verileri X. Türk Dil Kurultayında bildiri konusu olarak ele almıştı.

Zajaczkowski konuşurken rahmetli hocam Kırzioğlu, her zaman elinde taşıdığı o şişman meşin çantasından birtakım kâğıtlar çıkarmış, Osmanlı yazısıyla notlar alıyordu. Bu, onun değişmez bir âdetiydi.

Konuşmacı tebliğini bitirdiğinde, çok büyük bir üzüntü içerisinde olduğunu tekrarlardı. Şöyle ki, kaynakça olarak hep atıfta bulunduğu, Ezher Kitaplığında incelemiş olduğu bu kıymetli eserin kayıtlı bulunduğu fakat kapağı bulunmadığını, bu yüzden bütün aramalarına rağmen, yazarının kim olduğunun anlayamadığını, büyük bir üzüntüyle tekrar tekrar dile getirdi.

Tam bu sırada rahmetli hocam Kırzioğlu el kaldırıp söz ister oldu, aynı zamanda ayağa kalkarak yanına gidip, karşı duvardaki yazı tahtasının başına geçmek için izin istedi. Tahtanın üst kenarından başlayarak eski yazıyla, sağdan, bir cümle yazdı. Sonra onun altına aynı cümleyi bir daha yazdı, sonra tekrarlayarak sekiz on defa yazdı. Bütün salondakiler büyük bir sessizlik içerisinde kendisini seyrediyorduk. Ama o, bu yazıları çok itina ile yazıyor, dönüp tekrar okuyup kontrol ediyor, düzeltmeler yapıp, tekrar öteki satıra geçiyordu.

Bu süre içerisinde Zajaczkowski de dönmüş onu dikkatle izliyordu. Hoca yazılarını bitirdikten sonra kendisine dönerek, “Sayın hocam sizden bir istirahatım olacak. Maksadım sizin gerçekten duymuş olduğunuz üzüntüyü gidermeye matuftur. Bendeniz aynı cümleyi farklı üsluplarla buraya yazmış oldum. Acaba hatırlamanız mümkün olacak mı? Sözü ettiğiniz o eser, bu yazı çeşitlerinden hangisiyle yazıldı?”

Zajaczkowski, önce biraz şaşkın tavırla hocanın yüzüne baktı, sonra tahtaya dönerek bütün yazıları tekrar dikkatle gözden geçirdi. Sonra yine

Oturanlar (soldan): 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü (1884-1973), Prof. Afet İnan (1908-1985), Prof. Zajaczkowski. Ayaktakiler (soldan): Mürsel Köse, Asım Bezirci (1927-1993), Ali Ulvi Elöve (1881-1975).